

РАННЬОМОДЕРНА УКРАЇНА

УДК: [94:355:327](477.75=1-81/-82)«15/18»:930.2(100)
DOI: 10.31651/2076-5908-2026-1-53-63

Сергій КОЗЛОВСЬКИЙ

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії середніх віків та візантиністики, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна
e-mail: serg.kozlovskyy@gmail.com

This is an open access article under the CC BY-NC-ND license

© Автор(-и), 2026

Клинок зброя у військовому мистецтві та тактиці Кримського ханства (XV–XVII ст.)

Анотація. У статті досліджено холодну клинкову зброю війська Кримського ханства, а саме – шаблі. Проаналізовано особливості тактики кримських татар, котра була продиктована наявним наступальним озброєнням, акцентовано увагу на ближньому бою та використанню клинкової зброї. Висвітлено особливості застосування кримцями шабел на полі бою у XV–XVII ст. **Мета** дослідження полягає у комплексному розгляді клинкової зброї (шабел) у військовому мистецтві кримців, її застосуванню на полі бою і особливостей тактики у XV–XVII ст., крізь призму тогочасних джерел та масиву сучасної дослідницької літератури. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше у вітчизняній історіографії здійснена спроба комплексно дослідити клинкове озброєння як основну зброю кримців у ближньому бою, на прикладі окремих битв та проаналізувати особливості її тактичного застосування у військових зіткненнях і кампаніях. Описано переваги які давав цей вид зброї, як озброєння впливало на тактику та хід військових зіткнень. **Висновки.** Автором доведено, що шаблі були головною зброєю кримців у ближньому бою, хоча за чисельністю вона поступалась лукам, оскільки кримці віддавали перевагу дистанційному бою та постійному маневруванню. Ближній бій ніс великі ризики для легкої кінноти татар, яка не мала потужних обладунків, тому, переважно, кримці вступали у шабельний бій якщо добивали ворога (після масованого обстрілу з луків), проривались у його табір або ж атакували із засідок. Наприклад, показовим стало застосування шабел при добиванні ворога у битві при Солхаті (1434 р.), коли було розгромлене військо Генуезької республіки. Кримська кіннота шаблями добивала ногаїв у битві при Перекопі у 1548 р., після того як кочівники понесли втрат від вогню стрілецької зброї та артилерії ханства. У 1659 р. поблизу Конотопа, маючи чисельну перевагу, кримські татари атакували із засідки загін князя Семена Пожарського і майже увесь вирізали. У битвах під Цецорою (1595 р.) та Слободищем (1660 р.) татари ймовірно застосували «оманливий відступ», щоб виманити ворога на відкриту місцевість та порубати його шаблями. Очевидно, що татари вдавались до ближнього бою і застосовували шаблі зважаючи на обставини, насамперед на чисельність ворожого війська та його стан.. У 1659 р. у битві поблизу Конотопа, татарське військо атакувало із засідки загін московського війська князя

Ключові слова: Кримське ханство, військове мистецтво, кримці, битва, клинкова зброя, тактика, шаблі, втрати.

Serhii KOZLOVSKYI

Ph.D. (in History), Associate Professor, Department of History of Middle Ages and Byzantine Studies,
Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4590-2433>, e-mail: serg.kozlovskyy@gmail.com

BLADED WEAPONS IN THE MILITARY ART AND TACTICS OF THE CRIMEAN KHANATE (15TH–17TH CENTURIES)

Abstract. The article examines the cold bladed weapons of the Crimean Khanate army, namely sabers. The peculiarities of the tactics of the Crimean Tatars, which were dictated by the available offensive weapons, are analyzed, with an emphasis on close combat and the use of bladed weapons. The peculiarities of the use of sabers by Crimeans on the battlefield in the 15th–17th centuries are highlighted. **The purpose of the study** is to comprehensively consider bladed weapons (sabers) in the military art of the Crimeans, their use on the battlefield and the peculiarities of tactics in the 15th–17th centuries, through the prism of contemporary sources and a mass of modern research literature. **The scientific novelty** lies in the fact that for the first time in domestic historiography an attempt has been made to comprehensively study bladed weapons as the

main weapon of the Crimeans in close combat, using the example of individual battles and to analyze the peculiarities of its tactical use in military clashes and campaigns. The advantages of this type of weapon are described, as the weaponry influenced the tactics and course of military clashes. Conclusions. The author proves that sabers were the main weapon of the Crimeans in close combat, although in terms of numbers they were inferior to bows, since the Crimeans preferred distance combat and constant maneuvering. Close combat carried great risks for the light cavalry of the Tatars, which did not have powerful armor; therefore, mainly, the Crimeans entered into saber combat if they finished off the enemy (after massive fire from bows), broke into his camp or attacked from ambushes. For example, the use of sabers when finishing off the enemy in the Battle of Solhat (1434), when the army of the Genoese Republic was defeated, was illustrative. Crimean cavalry used sabers to finish off the Nogais at the Battle of Perekop in 1548, after the nomads had suffered losses from the fire of small arms and artillery of the Khanate. In 1659, near Konotop, having a numerical advantage, the Crimean Tatars ambushed the detachment of Prince Semyon Pozharsky and almost completely slaughtered them. In the battles of Tsetsora (1595) and Slobodysh (1660), the Tatars probably used a “deceptive retreat” to lure the enemy into open terrain and cut him down with sabers. It is obvious that the Tatars resorted to close combat and used sabers taking into account the circumstances, primarily the number of enemy troops and their condition.

Keywords: Crimean Khanate, military art, Crimeans, battle, bladed weapons, tactics, sabers, losses.

Постановка проблеми. Оскільки військо Кримського ханства мало вкрай обмежені людські ресурси та господарський потенціал, а одним з основних компонентів тактики була мобільність, основним типом зброї війська кримців став лук, який дозволяв вести масований обстріл ворога з дальніх дистанцій. Однак одними луками не можливо було завершити битву чи загалом вести ближній бій. Саме тоді у пригоді ставали шаблі, які були значно легшими від мечів і тому, ними можна було наносити швидкі та різкі удари. Через суб’єктивні і недостовірні дані тогочасних європейських хроністів склався стереотип, що кримці боялись ближнього бою і не мали захисних обладунків. Однак, як показав детальний аналіз військових кампаній XV–XVII ст., кримські татари ефективно використовували шаблі та іншу клинкову зброю у ближньому бою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній історіографії написано чимало праць пов’язаних з військовим мистецтвом кримських татар, зважаючи на суспільний інтерес та багато нерозкритих питань. Однак дослідники зосереджують свою увагу передусім на військових кампаніях кримців, окремих битвах за їх участі, опосередковано згадуючи про озброєння та тактику. Це праці Д. Вирського [1], Д. Мілевського [2], О. Сокирка [3] та інших. Деякі дослідники, зокрема О. Мацьков, намагаються провести реконструкцію окремих битв, доводячи, що у ближньому бою татари ефективно використовували шаблі [4].

Мета статті – комплексне дослідження клинкової зброї у військовому мистецтві кримців, тактиці і особливостях її застосування на полі бою у XV–XVII ст.

Виклад основного матеріалу. Традиційно прийнято вважати, що основною зброєю війська Кримського ханства був композитний лук. Про це згадувала більшість тогочасних європейських хроністів – французький інженер Г. де Боплан, англійський посол у Московії – Д. Флетчер, посол Священної Римської імперії у Московії – С. Герберштейн [5, с. 155; 6; 7]. Луки були легкими, простими у виробництві, порівняно з вогнепальною зброєю, та водночас ефективними в умовах дистанційного маневреного бою. У Криму через відсутність потужної бази з виробництва металів не могли виробляти велику кількість вогнепальної зброї, а закуповувати в інших держав мушкети й аркебузи було дорого. Слід відзначити, що у XVI ст. луки мали ряд суттєвих переваг над вогнепальною зброєю – швидкострільність, далекобійність і здатність вести стрільбу верхи (до того ж під час галопу коней). Окрім того, вогнепальна зброя була мало придатною для маневреної війни. Маючи обмежені людські ресурси (у XVI ст. населення становило 200–250 тис.) хани могли зібрати велике військо, у кілька десятків тисяч осіб, лише при тотальній мобілізації та під час масштабних військових кампаній [8, с. 89]. Крім того, аби збільшити кількість війська, хани залучали до служби різних союзників – черкесів, ногайців, готів та ін. [9, с. 68–69]. Однак навіть у складі відносно великого війська далеко не всі воїни були озброєними, значна кількість допоміжного персоналу була взагалі без зброї [10, с. 385; 11, с. 158]. На думку С. Лепявка, багато татар у походах не мали зброї й використовували навіть палиці [12, с. 151]. Це не видається дивиною, адже татарам потрібен був чималий персонал для догляду за пораненими, за кінями, транспортуванням бранців та виконання різноманітних робіт.

Стратегія та військова доктрина Кримського ханства не передбачали захоплення територій та їх контроль, штурмів великих міст і фортець, знищення ворожого війська. Хани ставили за мету підірвати економічний та демографічний потенціал інших держав, пограбувати ворога, отримати від нього відкуп чи регулярну данину [13, с. 102]. За таких умов першочергового значення у війську мали мобільність та швидкість – раптовий набіг, швидке просування вглиб ворожої території, за можливості уникання сутичок із ворожим військом та швидке повернення до Криму.

Через швидкі темпи просування кримцям доводилось жертвувати важким озброєнням, тому артилерію (переважно легкі гармати) брали лише у масштабні військові кампанії [14, с. 129].

Як вже зазначалось, кримці надавали перевагу дистанційному лучному бою, що дозволяло випускати по ворожому війську велику кількість стріл та уникати великих втрат власних сил. Однак кримські воєначальники чудово розуміли, що у певний момент можливо доведеться вступати у ближній бій з ворогом, використовуючи шаблі, сокири, кинджали та інші зразки холодної зброї. Шабля (кулуґ, килич) являла собою різновид клинкової зброї з вигнутим (у бік обуха) довгим лезом. Такою зброєю можна було наносити як колючі так й рубаючі удари (рис. 1). Як правило, клинок шаблі виготовляли з дамаської сталі або литого булату. На відміну від мечів, шаблі були значно легшими, тому ними можна було наносити різкі та швидкі удари, міняти кути нанесення ударів, проводити різноманітні атакуючі та контратакуючі дії, насамперед, колові рухи. Завдяки зміщеному до вістря центру тяжіння та вигнутому клинку, шаблі чудово підходили для кінного бою. Якщо меч у бою слід було тримати двома руками, то шаблю воїн тримав легко в одній руці. Багато видів шабель мали закриту гарду, що робило захист для руки воїна. Водночас мечем можна було робити потужні колючі, проникаючі удари та вражати міцні обладунки ворога. Вважають, що шаблі як різновид зброї потрапили до середньовічної Європи з тюрками та угорцями [15, с. 48].

Більшість тогочасних хроністів зазначали, що кримські татари мали на озброєнні шаблі, але цей вид зброї був менш поширеним ніж луки. Ось що стверджував, зокрема, Сигізмунд Герберштейн: «Їхня зброя – луки та стріли; шабля у них рідкісна» [7]. Проте те, що на озброєнні кримців були шаблі, згадує англійський посол у Московії Д. Флетчер: «Вони [кримські татари], всі виїжджають на конях і не мають при собі нічого, крім лука, сагайдака зі стрілами і кривої шаблі на кшталт турецької» [6]. На думку польського дипломата М. Броневського, татари

Рис. 1. Битва між поляками і татарами. Титульна сторінка «Опису Сарматії Азійської та Європейської» (*Descriptio Sarmatarum Asianae et Europianae*), 1521. Джерело: Mathiae de Mechovia. *Descriptio Sarmatarum Asianae et Europianae et eorum, quae in eis continentur. Cracoviae, 1521*

Рис. 2. Шаблі Кримського ханства. Джерело: <https://bit.ly/4dMrZhw>

3-а

3-б

3-в

Рис. 3а–в. «Шабля Сагіб Герея». Колекція Національного музею історії України.
Джерело: <https://bit.ly/4uBFJTA>

використовували переважно турецькі шаблі: «Татари використовують на війні зброю, відому з найдавніших часів, саме: стис, криву і довгу татарські шаблі, турецький кинджал або перський, короткий і широкий із відмінного заліза, або дорогої турецької роботи; довгі і швидкі стріли, сагайдак, а іноді короткий спис» [16, s. 69]. Це, радше, суб'єктивна думка, адже з часом татарські зброярі навчилися виготовляти настільки якісні зразки холодної зброї, що вони користувались попитом у інших країнах, у тій же Порті. Шаблями були озброєні воїни загонів мурз та беїв, особистої гвардії хана, професійні бійці, які могли вступати у ближній бій з ворогом, оскільки мали захисні обладунки.

В арсеналі війська Кримського ханства перебували шаблі (кулуґ) виготовлені місцевими зброярами або ж імпортовані (куплені чи здобуті у якості трофеїв) (рис. 2). Зброярні знаходились переважно у найбільших містах держави, які мали порти та були ремісничими центрами. Слід зауважити, що виготовлення клинкової зброї на території Криму могло відбуватися по-різному – в одних випадках місцеві зброярі могли виготовляти шаблі на основі привезених з Туреччини клинків, або ж монтувати шаблі з імпортованих частин, а в інших – повністю виготовляти шаблі на місці у зброярнях. Серед шабель були поширені «чечуги», які були поширені як серед кримців чи ногайців, так і серед народів Кавказу, зокрема черкесів, а також у польському та козацькому війську [17, s. 279]. Шабля мала довжину до 1070 мм, де довжина леза становила 720–860 мм, а ширина – 30 мм [18, s. 37]. Вістря розташовувалося по лінії обуху, або ж по центру клинка. Бойовий кінець міг бути дволезовим, виражена елмань (вістря) при цьому відсутня. Як правило, чечуги мали відкритий ефес з короткою хрестовиною, а дерев'яне руків'я часто обтягувалося зернистою шкірою (у заможних кримців – шкірою морської акули чи скату). Цей тип клинкової зброї почав активно поширюватися у другій половині XVII ст. з території ханства на землі Речі Посполитої. Виготовлялися чечуги переважно вірменськими і татарськими майстрами, які проживали у Львові чи в околицях міста. З цієї причини вони стали відомі в Польщі під загальною назвою «вірменських шабель» (пол. *szabla ormiańska*), «львівських шабель» або «вірменок» (пол. *ormianka*) (рис. 4).

Ще одним поширеним типом клинкової зброї на території Кримського ханства були «смички». Смичок відрізнявся від чечуги наявністю шпикового вістря та наперсткоподібного верхів'я, нахиленого відносно руків'я. Власне конструкція такого типу шаблі – «смичка» – передбачала підвищення можливості нанесення уколів клинком. Також серед кримців були поширені шаблі «черкеського типу», особливістю яких була значна кривизна клинка, зміщення центру тяжіння до кінця, задля збільшення сили удару. Серед татарських шабель можна було побачити «ординку» – шаблю з масивною гардою відкритого типу, верхів'ям у вигляді ковпачка, розгорнутого догори під тупим кутом, масивним широким клинком значної кривизни (рис. 1) [19, с. 165]. На озброєнні кримців перебували також шаблі ногайського типу, з довгими і менш загнутими клинками, османські та перські шаблі. З-поміж клинкової зброї османського типу слід виокремити «килич», який мав довжину до одного метра, ширину клинка 55–60 мм та вигин клинка з кінця другої третини. Слід пам'ятати й про те, що воїни Кримського ханства мали шаблі, які перебували на озброєнні військ сусідніх держав – Речі Посполитої, Московії, Угорщини та ін. Представники кримської знаті чи хани мали рідкісні екземпляри, екзотичні «терс-маймун», «кірк-мердан» та інші, які часто були оздоблені золотом, коштовним камінням, різноманітними орнаментами (рис. 3а, 3б, 3в).

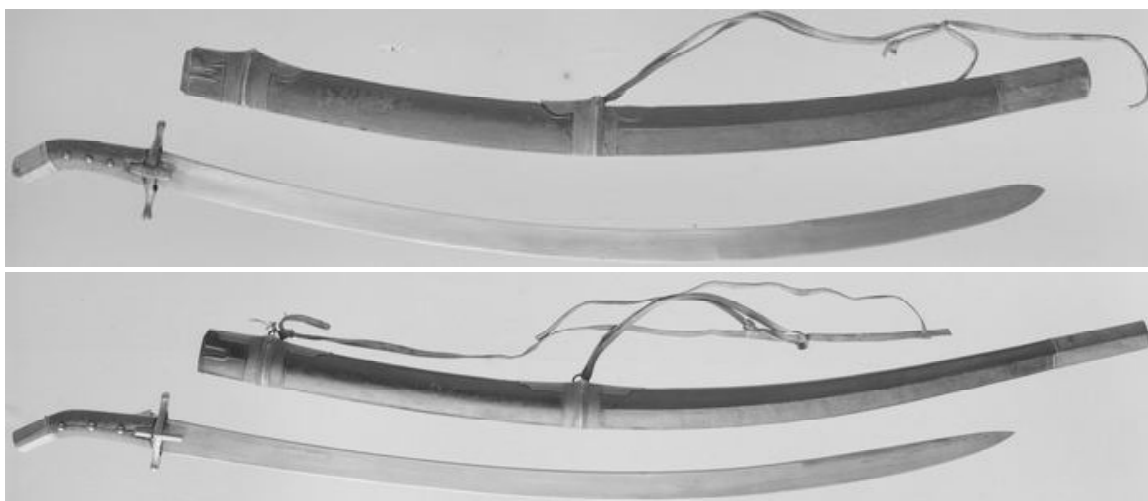

Рис. 4. Ординка (зверху) та чечуга (знизу). Колекція музею Ліврусткаммарен, Стокгольм, Швеція. Джерело: <https://bit.ly/4e3REDM>

Рис. 5. Ординка XVII ст. Чернігівський обласний історичний музей. Джерело: <https://bit.ly/3Rv42ny>

Як правило, кримські татари вступали у ближній бій з ворогом, якщо мали чисельну перевагу, не могли уникнути зіткнення (наприклад, в ході оборони табору), переслідували, добивали ворога або не могли застосувати обстріл з луків. У 1434 р. Генуя відрядила до Криму чисельну каральну експедицію під командуванням Карла Ломелліно, після повстання у м. Чембало, яке було підтримано князівством Феодоро. Військо генуезців штурмом здобуло Чембало, згодом захопило Каламіту та направилось до м. Солхат, яке було столицею кримських татар. Генуезці прагнули покарати кримців за їх союз з феодоритами. 22 червня, коли генуезці під палючим сонцем просувались до Солхату, не подбавши про охорону похідної колони та розвідку, татарські воїни атакували ворога – оточили колону К. Ломелліно та почали обстрілювати її з луків. У війську генуезців розпочалась паніка, однак тих воїнів, які намагались втекти з оточення, татари рубали шаблями. Усього у битві загинуло до 2 тис. генуезців [18, р. 516].

Під час московсько-литовської війни 1500–1503 рр. татари виступили союзниками Московії та здійснювали набіги на землі Великого Князівства Литовського (ВКЛ). Набіги продовжились і після завершення війни. Один із таких мав місце у травні 1506 р., коли до ВКЛ вторглись кілька десятків тисяч татар та ногаїв під командуванням синів кримського хана Менглі I Герая – Фетіха та Бурнаша. Татари форсували р. Дніпро, пройшли повз Мозир, перетнули р. Прип'ять, подолали понад 1800 км та розбили табір поблизу Клецька. Тим часом до татар наближалось литовсько-польське військо (до 7 тис. воїнів) під проводом князя Михайла Глинського. Спочатку обидва війська кілька годин обстрілювали один одного через ріку, татари нанесли литовцям відчутних втрат, однак надалі князь Глинський зміг завдати флангового удару по татарам. Польський хроніст та дипломат Мацей Стрийковський згадував про ближній бій між воїнами обох сторін:

*Тож у них литвини з ходу відбили коней
І татарська оборона зразу ж ослабла.
Однак і піші, коней позбувшись, татари
За вигідніше місце рубалися довго,
В скруті до цариків своїх апелювали.
Була там близько річка не дуже глибока,
Багниста, широка, з берегами грузькими.
За нею татари згуртували загони,
Підступитись литвинам звідти не давали [21, с. 850]*

Литовсько-польське військо здобуло перемогу, насамперед завдяки продуманій тактиці. Після набігу 1506 р. стосунки між Кримським ханством та ВКЛ дещо покращились, князі надавали ханам щорічні подарунки, які кримці вважали даниною.

У 1577 р. двічі нападу татар зазнало м. Дубно, на чолі оборонців якого перебував Януш Острозький. Татари прагнули здобути твердиню штурмом, однак не змогли здобути фортецю. Опис штурму міста можна знайти у мемуарах військового діяча Речі Посполитої, письменника Олександра Гваньїні: «*Наступного дня татари почали штурмувати Дубно з великою силою, а князь Януш добре чинив їм опір і чимало їх побив. Між цими вбитими був один значний, мабуть, васал хана, котрого було поховано біля Красилова. Цього ж дня під татар втік до Дубна полоняник-московит. Він сповістив, що татари на другий день мають піти на приступ. Постерігши це, наші влаштували на них засідку з рушницями. Коли ж татари, зробивши гаті через воду, із шаблями та луками йшли безпосередньо до замку і вже мало не взяли монастир Св. Хреста, на їх вдарили наші і відтіснили їх на вогнепальну засідку» [22, с. 229].*

У 1575 р. кримці здійснили один з наймасштабніших в історії ханства набігів на землі Речі Посполитої, під час якого відбулась низка сутичок між татарами та загонами місцевої шляхти, частина з яких описана дослідником Д. Вирським, який спирається на дані польського хроніста Бартоша Папроцького. В одному з епізодів татарський мурза смертельно поранив двох пахолків – одного вразив стрілою, яка пробила обладунки, а іншому завдав удар шаблею по голові, пробивши шолом. Однак далі мурзу атакували з кількох сторін та вбили списами [1, с. 65]. Поблизу Рогатина бій татарам дав загін Станіслава Даниловича та Андрія Тарановського (30 вершників), до яких приєднались 30 озброєних вершників з числа міщан. Шляхтичі та міщани вступили у бій із невеликим загonom татар, а А. Тарановський мав двобій із «вождем кримців» – татарин поцілів у шляхтича стрілами, поранив шаблею коня та наніс удар по голові (врятував шолом), однак Тарановський знищив ворога [1, с. 68–69]. Якщо проаналізувати матеріали Папроцького щодо опису боїв, то поляки здобували перемогу над кримцями передусім за допомогою списів, а татари бились спершу луками, а потім шаблями. Те, що для кримців у ближньому бою велику проблему становили ворожі воїни, озброєні списами, підтвердили бої між кримцями та ойратами (калмиками), вершники яких мали списи і завдавали татарам відчутних втрат.

У 1548 р. ногайці здійснили похід на Крим у відповідь на похід Сахіба I Герая проти Астраханського ханства. Поблизу Перекопу ногайців перестріло військо кримських татар – сили сторін ймовірно були рівними, можливо у татар була невелика чисельна перевага. На початку битви кіннота ногайців потіснила загопи татар, однак далі артилерія та стрільці ханства нанесли ворогу великі втрати, відволікли його увагу і дозволили провести контратаку татарським вершникам, які не могли використовувати луки та вступили у ближній бій і, зрештою, здобули перемогу [14, с. 127]. У хроніці астронома Ремалія Ходжі можна знайти наступний опис битви ногайців та татар: *«І йшли бунчужні [тугларі] Газанфер Герай-султана, а з одного боку йшли бунчужні сини Емін Герая, Джафер Герайсултана та Кутлу Герай-султана. І йшли бунчужні роди Ширін і Барін, і Аргін, і Кипчак, і Манкит, і Оглангіюн. Накинулися на ворога з усіх сторін, наче голодні вовки. І без урагану (бури) стріл із луків, оголивши леза мечів, билися пліч-о-пліч»* [23, с. 288]. Очевидно під мечами хроніст мав на увазі саме шаблі.

Влітку 1595 р. польське військо під командуванням коронного гетьмана Яна Замойського вторглося до Молдови, здобуло Яси та проголосило господарем Ярему Могили. Оскільки Молдова була васалом Османської імперії, султан не міг просто спостерігати за діями поляків, однак у той же час не міг розпочати військову кампанію проти Речі Посполитої, оскільки вів боротьбу з волохами. Зважаючи на це, султан звелів виступити до Молдовського князівства татарам. У похід вирушили до 20 тис. кримців на чолі з ханом Гази II Гераєм [24, с. 348–349]. До татар приєдналися загопи османів. Польське військо налічувало 7,2 тис. воїнів, включаючи 350 аркебузерів та 1850 козаків [2, с. 62]. Знаючи, що ворог має чисельну перевагу, Ян Замойський вирішив збудувати укріплений табір поблизу р. Прут. Поляки збудували бастіони, вирили траншеї, фланги, а тил укріпленого табору прикривала річка. 18 жовтня татарське військо наблизилось до польського табору, розвідники провели огляд позицій ворога. Хан, розуміючи, що без потужної артилерії та чисельної піхоти не зможе штурмом здобути табір поляків, вирішив виманити військо Я. Замойського на відкрите поле та розгромити його. 19 жовтня татари наблизились до табору поляків, обстрілювали опонентів стрілами, намагались виманити ворога, однак Замойський прагнув аби татари підійшли ближче до його гармат. Татарам все ж вдалось виманити значну частину поляків на відкриту місцевість, розпочались сутички між кінними воїнами, в ході яких татари активно використовували шаблі. Я. Замойський вчасно увів у бій резерви і це врятувало його військо від розгрому. Татари так і не змогли здобути табір поляків, розпочались перемовини і 21 жовтня було підписано мир, за яким кримці визнали владу Я. Могили.

У 1611 р. розгорнулася запекла боротьба між Річчю Посполитою та Портою за молдавський трон – поляки підтримували чинного господаря Костянтина Могили, натомість турки висунули свого кандидата – Стефана IX Томшу. У 1612 р. до Молдови вторглося польське військо, чисельністю 6–10 тис. воїнів, серед яких було до 2 тис. важкоозброєних гусар (16 хоругв) [25, с. 161]. Поляки не проводили розвідки місцевості, не знали де знаходиться ворог і як тільки форсували р. Прут 19 липня неподалік Сасового Рогу були атаковані з флангів татарами та загонами Стефана Томші. Татари контролювали висоти довкола, відрізали поляків від переправ. Поляки, перебуваючи на марші, не встигли вишикуватись у бойовий стрій та розмістити артилерію. Після обстрілів ворога, татари вступили у ближній бій та почали рубати опонентів шаблями [26, с. 251–252]. Польська кіннота не могла маневрувати через заболочену місцевість [27]. Фактично повторились події 1434 р. під Солхатом, коли татари розбили військо генуезців. Після розгрому польського війська, татари та молдовани атакували й пограбували ворожий табір.

26 травня 1648 р., у ході національно-визвольної війни козацтва під проводом Б. Хмельницького проти Речі Посполитої, обидві армії зіштовхнулись поблизу Корсуня. Польське військо налічувало біля 20 тис. воїнів (5 тис. кінноти), під проводом коронного гетьмана Михайла Потоцького та польного гетьмана Марціна Калиновського. Їм протистояло військо Б. Хмельницького чисельністю 15 тис. вояків та 3 тис. татар під командуванням Тугай Бея [28, с. 320]. Козаки та татари змогли затиснути ворога у балці, де поляки не мали змогу розгорнути артилерію, а коні вершників вгрузли у багнюці й атакували польські війська. Бачачи, що козаки та татари здобувають перемогу, на бік війська Хмельницького перейшла частина драгун та кварцяних військ. Гетьман М. Потоцький бився із шаблею як рядовий воїн, із загоном у 100 вершників вирвався з оточення, однак їх переслідували татари та перехопили поблизу Горохової Діброви. Коронний гетьман отримав три удари шаблею по голові, однак життя йому врятував шолом і він потрапив до полону [29, с. 52]. Дещо довше чинив опір М. Калиновський, поряд з яким бились 600 драгунів та 200 угорських піхотинців. Майже усі вояки загинули, М. Калиновський отримав кульове поранення ліктя, далі йому нанесли удар шаблею по голові,

збили з коня і також полонили [30, с. 17]. Загалом, з польського війська врятувалися біля 1,5 тис. вояків – 7–8 тис. потрапили до полону, а решта загинули. Окрім того, козаки захопили понад 40 гармат [28, с. 321]. Таким чином, завдяки вдалому поєднанню тактики дистанційного бою стрілами та подальшого ближнього бою шаблями, татари разом з козаками змогли завдати польському війську нищівних поразок у перших битвах Національно-визвольної війни.

Запорізьке військо (30 тис. козаків та понад 10 тис. татар на чолі з Іслям III Гераєм) та військо Речі Посполитої (30–40 тис. осіб) знов зішлись у бою 15–16 серпня 1649 р. поблизу Зборова. Авангард польського війська в тумані, по розмоклому ґрунті форсував ріку Стрипа і був атакований татарами [31, с. 17]. Кримці вступили у ближній бій та вирізали значну частину війська ворога [32, с. 80]. Польське військо, яке знаходилось біля р. Стрипи, охопив хаос – частина намагалась врятувати загони, які добивали татари, інша частина прямувала до переправи. Були розбиті хоругви сандомирського каштеляна Станіслава Вітовського, великих втрат зазнали Львівська та Перемишльська хоругви. Загалом, у перший день битви, за підрахунками польських дослідників, поляки втратили до 2 тис. воїнів [31, с. 210]. 16 серпня козаки та татари атакували польський табір, однак за ніч поляки змогли вирити чимало окопів, фланги їх табору прикривала ріка. Однак козаки та татари знайшли слабке місце в обороні поляків та увірвались до їх табору. Лише завдяки перемовинам короля Яна II Казимира з ханом, вдалось уникнути катастрофи для війська Речі Посполитої. Поляки втратили до 7 тис. вбитими та пораненими, понад 10 тис. втратили козаки та татари [34, с. 225].

У червні 1652 р. польське (до 20 тис. осіб) та козацьке (до 12 тис. козаків та до 10 тис. татар) війська зустрілися поблизу Батога (Вінницька обл.). 1 червня відбулись перші бої, переважно між вершниками татар і польською кіннотою, татари застосовували шаблі та змогли подолати перші натиски польської важкоозброєної кінноти. 2 червня, оточивши польський табір з усіх боків, козаки з татарами пішли на генеральний штурм та здобули польські редути. Мали місце багато шабельних сутичок [35, с. 30]. Польське військо було розгромлене – загинули біля 8 тис. вояків (3–5 тис. гусар), разом із командувачем, польним гетьманом Марціном Калиновським.

Восени 1658 р., скориставшись громадянським протистоянням у Козацькій державі, яке розпочалось після смерті Б. Хмельницького, апелюючи до Переяславських статей, на українські землі вторглись війська Московії чисельністю понад 50 тис. вояків під командуванням кн. Олексія Трубецького, які здобули контроль над рядом міст [36, с. 402]. У квітні 1659 р. царські війська розпочали облогу Конотопу. Назустріч московитам вирушило військо гетьмана Івана Виговського – понад 17 тис. козаків, 30–40 тис. татар хана Мехмед IV Герая, понад 4 тис. найманців (волохи, поляки, німці). 29 червня кількатисячний загін московської кінноти на чолі з князем, боярином Семеном Пожарським спробував наздогнати військо Виговського, яке відступило за р. Соснівка. Насправді козаки заманювали ворога у пастку, адже в урочищі Торговиця (східніше с. Соснівка) причаїлося татарське військо, яке очікувало наближення ворога. Як тільки загін Пожарського перетнув ріку, козаки зруйнували міст і московити фактично опинилися в оточенні, а вогкий ґрунт скував дії їх кінноти. Далі татари та козаки, маючи велику чисельну перевагу над ворогом, атакували військо Пожарського, активно використовуючи шаблі. Османський хроніст Мустафа Наїма так описував битву: *«Спочатку, призначивши одного славного командира на ім'я Фераш Бей командиром, послали його чвалом із п'ятнадцятьма тисячами війська різників-вітрогонів. Наступного дня вдосвіта зішли вони на голови недовірків, ніби злива лиха з верхів'я гори. Щойно вони наблизилися, заграли музику битви, упродовж трьох годин на базарі війни-биття вирував попит, з допомогою заступництва Творця військо сатанинських провідників було розбите. З десяти тисяч кяфірів заледве тисяча врятувалася, решта їх усіх під ударами меча татарських переслідувачів-молодців розпростерлася перед пекельним престолом»* [37, с. 181]. Багато воїнів московського війська як із загону Пожарського, так і війська Трубецького, яке штурмувало Конотоп, були вбиті або поранені саме шаблями. Кн. Пожарський потрапив до полону, але, нагрубивши татарському хану, був страчений. За підрахунками О. Сокирка, втрати війська Московії склали 4769 осіб убитими та полоненими, а втрати Виговського та його союзників становили 2,5–3 тис. воїнів [37, с. 59].

У серпні 1660 р. 15-тисячне московське військо воєводи Василя Шереметьєва та до 20 тис. козаків під проводом гетьмана Юрія Хмельницького розпочали похід на Львів, маючи на меті просунутись вглиб Речі Посполитої. Назустріч цим військам виступило польське військо, до якого згодом приєдналися татари нуреддін-султана Мурада Герая царевича Сафи Герая. Шереметьєв помилково міркував, що йому протистоїть невелике військо, а насправді гетьмани зібрали доволі значні сили, мали значну чисельну перевагу над ворогом – 27 тис. поляків, до 2 тис. козаків І. Виговського та 12–15 тис. татар [38, с. 19]. Окрім того, основні сили Хмельницького ще не

приєдналось до загонів московського воєводи. 16 вересня обидва війська зустрілись поблизу Чуднова (Житомирська обл.). Розпочались запеклі бої. Татари атакували шанці козаків, однак потрапили під вогонь і почали відступати. Козаки вирішили переслідувати ворога та захопити кількох полонених, які втратили своїх коней і цим зробили помилку, оскільки покинули свої позиції. Татари різко повернулись та атакували козаків, почали рубати їх шаблями, подолали рів, здобули частину валів та увірвались до ворожого табору [38, s. 61]. Цілком можливо, що кримці застосували тактичний прийом «оманливий відступ», аби виманити ворога на відкриту місцевість та розбити його. Не дивлячись на те, що військо Шереметьєва 16 вересня вистояло, у наступні дні становище московитів загострювалось, оскільки вони відступили до Чуднова та очікували прибуття загонів Хмельницького.

Поки військо Шереметьєва стримувало натиск поляків у Чуднові, до московитів на з'єднання прямували загони Ю. Хмельницького. Поблизу Слободища козаків перехопило військо польного гетьмана Єжи Любомирського, яке на думку дослідника Р. Сікори, налічувало 13–14 тис осіб [11, s. 158]. На думку О. Мацькова, поляки мали до 10 тис. воїнів, а якщо додати чисельність слуг та допоміжного персоналу, то загальна цифра становитиме 19 тис. осіб [4, с. 144]. Окрім того, поляки мали біля 10 гармат, до війська Речі Посполитої також приєдналися загони хана Мурата Герая чисельністю до 6 тис. воїнів. На протигагу цим силам Ю. Хмельницький зміг виставити до 20 тис. воїнів (враховуючи загони волохів) та приблизно 30 гармат. Незважаючи на перевагу в артилерії, у козаків не вистачало озброєння для піхоти, частина воїнів була озброєна списами, сокирами та навіть косами. Водночас поляки погано організували розвідку, не знали якими силами оперує ворог [40, s. 204]. Поляки вирішили атакувати козацький табір, однак задля цього довелося форсувати р. Гнилоп'яту – сотня драгун лагодила міст зруйнований козаками, частина війська шукала брід, а ще одна частина вела обстріл ворога. Тим часом татари знайшли мілководдя, переправились через ріку і зайшли до козацького табору з правого флангу, де була рівнина, придатна до атаки. Кримці вирішили вступити з ворогом у ближній бій, перерубати козацьку піхоту шаблями та завдали удару [41, s. 58]. Однак козаки були добре знайомі з тактикою татар і ще напередодні битви викопали довкола обозу «вовчі ями» куди потрапляли вершники кримців, відтак козаки відбили атаку татар. Польські вояки не змогли здобути козацький табір, оскільки частина війська займалась збором трофеїв, що дозволило козакам оговтатись, зайняти позиції біля возів. Обидві сторони втратили приблизно по тисячі бійців убитими та пораненими [4, с. 149]. Хоча військо Ю. Хмельницького не було розгромлене, гетьман вирішив укласти з поляками мирний договір. У той же час виснажене військо Шереметьєва, яке так й не отримало допомоги, було розгромлене, а сам воєвода потрапив у татарський полон.

Висновки. Проаналізувавши епізоди із згаданих у тексті битв за участю кримців, а також письмові свідчення очевидців, які мали змогу ознайомитись із військовим мистецтвом татар, можна стверджувати, що шабля відігравала вагомий роль в озброєнні та тактиці кочівників. Застосування шаблі передбачало ближній бій, тому вести таку сутичку намагалися за сприятливих обставин воїни в захисних обладунках, які не боялись отримувати ворожих ударів у відповідь. У битві поблизу Солхата (1434 р.) кримці за допомогою шабел добивали генуезьке військо, якому спочатку завдали великих втрат з луків. У битвах під Цецорою (1595 р.) та Слободищах (1660 р.) татари ймовірно застосовували «оманливий відступ», щоб виманити ворога на відкриту місцевість та порубати його шаблями. У битві поблизу Конотопа (1659 р.) кримці очікували ворога у засідці та в певний момент атакували його, маючи велику чисельну перевагу. Як правило, татари намагались обстрілювати ворога з дистанції, не наближаючись, аби не понести вагомий втрати від артилерії та вогнепальної зброї.

Список літератури

1. Вирський Д. Війни українні: хроніки татарського прикордоння України (XVI – середина XVII ст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. 299 с.
2. Milewski D. A campaign of the great hetman Jan Zamoyski in Moldavia (1595). Part II. The battle of Țuțora and aftermath. *Codrul Cosminului*. Suceava: Universitatea din Stefan cel Mare, 2013. Vol. 19, № 1. P. 57–76.
3. Сокирко О. Конотопська битва 1659 р.: триумф в час Руїни. Київ: Темпора, 2008. 69 с.
4. Мацьков О. Битва під Слободищем 1660 року: спроба реконструкції. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. 2019. Т. 29. С. 140–155.
5. Боплан Г. Опис України. Львів: Каменяр, 1990. 301 с.
6. Fletcher G. Of the Russe Commonwealth. Cambridge, Harvard University Press, 1966. URL: <https://archive.org/details/ofrussecommonwea0000flet/page/n5/mode/2up>.
7. Herberstein S. Notes upon Russia: being a translation of the earliest account of that country, entitled *Rerum moscoviticarum commentarii*. London: Hakluyt Society, 1851–1852. URL: <https://archive.org/details/notesuponrussiab02herbuoft>.

8. Козловський С. О. Військо Кримського ханства у середині XV–XVI ст.: чисельність, людський та ресурсний потенціал. *Вчені записки Таверійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2025. № 2. С. 84–91. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2025/2.1>.
9. Козловський С. О. Етнічний склад війська Кримського ханства XV–XVI ст. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія: Історичні науки*. 2025. Вип. 71. С. 66–79. DOI: [https://doi.org/10.31909/26168774.2025-\(71\)-5.66-78](https://doi.org/10.31909/26168774.2025-(71)-5.66-78).
10. *Zarys dziejów wojskowości polskiej do roku 1864*. Т. 1. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1965. 500 s.
11. Sikora R. Zapomniana armia. *W kręgu Hadziacza A. D. 1658. Od historii do literatury*. Kraków: Collegium Columbinum, 2008, S. 157–168.
12. Лепявко С. Проблема захисту українських земель від татарських нападів і становлення козацтва. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2009. Вип. XXVI. С. 147–153.
13. Стороженко І. Военна доктрина Кримського ханства кінця XV – середини XVII ст. *Україна–Туреччина: минуле, сучасне та майбутнє*: зб. наук. пр. Київ: Денеб, 2004. С. 99–103.
14. Козловський С. О. Артилерія як тактична компонента військового мистецтва Кримського ханства (XV–XVI ст.). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія*. 2025. Вип. 53. С. 123–132. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2025-53-123-132>.
15. Nicolle D. *Attila and the Nomad Hordes*. London: Osprey, 1990. 64 p.
16. Broniewski M. *Tartariae Descriptio. Opis Tatarii / przekład: E. Śnieżewska, red. M. Mączyńska*. Łódź: SNAP, 2011. 116 s.
17. Żygulski Z. Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu. Warszawa: PWN, 1982. 458 s.
18. Gutowski J. Broń i uzbrojenie Tatarów. Seria: Katalog zabytków tatarskich. Т. 1. Warszawa: Res Publica Multiethnica, 1997. 140 s.
19. Тоїчкін Д. В. Козацька шабля XVII–XVIII ст.: історико-зброєзнавче дослідження. Київ: Стилос, 2007. 367 с.
20. Agosto A. Due lettere inedite sugli eventi dei Cembalo e di Sorgati en Grimee nel 1434. *Atti della Societa Ligure di Storia Patria. Nuova Serie*. 1977. Vol. 17. P. 509–517.
21. Стрийковський М. Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Русі. *Історичні джерела*. Т. 10. Львів: НТШ, 2011. 1075 с.
22. Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії. Київ: ВД КМА, 2007. 1006 с.
23. Tarih-i Sahib Giray Han (Histoire de Sahib Giray, khan de Crimée de 1532 a 1551). Ed. crit., trad., notes et glossaire par Ö. Gökbilgin. Ankara: Atatürk Universitesi, 1973. 313 s.
24. Heidenstein R. *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594*. Petersburg: B. M. Wolff, 1857. 440 s.
25. Spieralski Z. *Awantury mołdawskie*. Warszawa: Wiedza Powszechna 1967. 213 s.
26. Piasecki P. *Kronika Pawła Piaseckiego biskupa przemyskiego*. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1870. 457 s.
27. Chmiel Z. *Wyprawa Potockich do Mołdawii w 1612 r.* 2013. URL: <https://wilanow-palac.pl/pasaz-wiedzy/wyprawa-potockich-do-moldawii-w-1612-r>.
28. Палій О. А. Історія України. Київ: К.І.С., 2017. 596 с.
29. Nagielski M. Kampania korsuńska 1648 r. hetmana w. kor. Mikołaja Potockiego? *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Historyczne*. 2017. Т. XVI. S. 37–56.
30. Печенюк І. Битва козацького війська з поляками під Корсунем (25–26 травня 1648 р.): історіографія проблеми. *Воєнна історія*. 2008. № 3. С. 15–20.
31. Fraş L. Bitwa pod Zborowem w r. 1649. *Kwartalnik Historyczny*. 1932. S. 344–370.
32. Kucharski W. Bitwa pod Zborowem 15–16 sierpnia 1649 r. *Studia z dziejów wojskowości*. 2017. Т. 6. S. 71–122.
33. Radziwiłł A. S. *Pamiętniki o dziejach w Polsce*. Т. 3. 1647–1656. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1980. 613 s.
34. Drozdowski M. Wyprawa zborowska w propagandzie dworu królewskiego. *Od Kijowa do Rzymu. Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej ze Stolicą Apostolską i Ukrainą / ed. M. Drozdowski, W. Walczak, K. Wiszowata-Walczak*. Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2012. S. 227–243.
35. Ciesielski T. *Od Batohu do Żwańca. Wojna na Ukrainie i w księstwach naddunajskich 1652–1653*. Zabrze: Inforteditons, 2007. 334 s.
36. Kroll P. *Od ugody Hadziackiej do Cudnowa. Kozacyzna między Rzeczpospolitą a Moskwą w latach 1658–1660*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2008. 452 s.
37. Наїма М. Гюсейнові городи у витягу історії із заходу та сходу (Повідомлення про Україну). Київ: Вид-во Жупанського, 2016. 288 с.
38. Ossoliński L. *Kampania na Ukrainie 1660 roku*. Warsawa. 2000. URL: <https://bit.ly/4veWtA6>.
39. Romański R. *Cudnów 1660*. Warszawa: Bellona, 1996. 192 s.
40. Hnilko A. *Bitwa pod Słobodyszczem (7.0.1660)*. *Przegląd Historyczno-Wojskowy*. Warszawa, 1929. Т. 1. Zeszyt 2. S. 198–205.
41. Holsten H. C. *Przygody wojenne 1655–1666* [oprac. T. Wasilewski]. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1980. 137 s.

References

1. Vyrskiy, D. (2016). *Ukrainian Wars: Chronicles of the Tatar Borderland of Ukraine (16th – mid-17th centuries)*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Milewski, D. (2013). A campaign of the great hetman Jan Zamoyski in Moldavia (1595). Part II. The battle of Țuțora and aftermath. *Codrul Cosminului*, 19/1. Suceava.
3. Sokyрко, O. (2008). The Battle of Konotop in 1659: Triumph in a Time of Ruin. Kyiv [in Ukrainian].
4. Matskov, O. (2019). The Battle of Slobodishche in 1660: an attempt at reconstruction. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Istorychni nauky [Scientific works of the Ivan Ohienko*

- Kamianets-Podilskyi National University. Historical Sciences*], 29, 140–155 [in Ukrainian].
5. Boplan, G. (1990). Description of Ukraine. Lviv [in Ukrainian].
  6. Fletcher G. Of the Russe Commonwealth. Cambridge, Harvard University Press, 1966. Retrieved from: <https://archive.org/details/ofrussecommonwea0000flet/page/n5/mode/2up>.
  7. Herberstein, S. (1851–1852). Notes upon Russia: being a translation of the earliest account of that country, entitled *Rerum moscoviticarum commentarii*. London: Hakluyt Society. Retrieved from: <https://archive.org/details/notesuponrussiab02herbuoft>.
  8. Kozlovsky, S. O. (2025). The army of the Crimean Khanate in the middle of the 15th–16th centuries: numbers, human and resource potential. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Istorychni nauky [Scientific notes of the V. I. Vernadsky Tavrichesky National University. Series: Historical Sciences]*, 2, 84–91. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2025/2.1> [in Ukrainian].
  9. Kozlovsky, S. O. (2025). The Ethnic Composition of the Crimean Khanate Army of the 15th–16th Centuries. *Naukovi visnyk Izmalskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Istorychni nauky [Scientific Bulletin of the Izmil State Humanitarian University. Series: Historical Sciences]*, 71, 66–79. DOI: [https://doi.org/10.31909/26168774.2025-\(71\)-5.66-78](https://doi.org/10.31909/26168774.2025-(71)-5.66-78) [in Ukrainian].
  10. Outline of Polish military history to 1864. (1965). Volume 1. Warsaw [in Polish].
  11. Sikora, R. (2008). The Forgotten Army. *In the Circle of Hadziacz A.D. 1658. From History to Literature*, 157–168. Cracow [in Polish].
  12. Lepyavko, S. (2009). The problem of protecting Ukrainian lands from Tatar attacks and the formation of the Cossacks. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu [Scientific works of the Faculty of History of the Zaporizhzhia National University]*, 26, 147–153 [in Ukrainian].
  13. Storozhenko, I. (2004). Military doctrine of the Crimean Khanate of the late 15th – mid-17th centuries. *Ukraine–Turkey: past, present and future*, 99–103. Kyiv [in Ukrainian].
  14. Kozlovsky, S. O. (2025). Artillery as a tactical component of the military art of the Crimean Khanate (15th – 16th centuries). *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. M. Kotsiubynskoho. Serii: Istoryia [Scientific notes of the M. Kotsiubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University. Series: History]*, 53, 123–132. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2025-53-123-132> [in Ukrainian].
  15. Nicolle, D. (1990). Attila and the Nomad Hordes. London.
  16. Broniewski, M. (2011). Tartariae Descriptio. Description of the Tartaria. Łódź [in Polish].
  17. Żygulski, Z. (1982). Weapons in old Poland against the background of the armaments of Europe and the Middle East. Warszawa [in Polish].
  18. Gutowski, J. (1997). Tatar Weapons and Armament. Series: Catalog of Tatar Monuments. Vol. 1. Warsaw [in Polish].
  19. Toichkin, D. (2007). Cossack saber of the 17th–18th centuries: Historical and weapons research. Kyiv [in Ukrainian].
  20. Agosto, A. (1977). Two unpublished letters on the events of Cembalo and Sorgati en Grimee in 1434. *Proceedings of the Ligurian Society of National History. New Series*, 17, 509–517 [in Italian].
  21. Strykovsky, M. (2011). Chronicle of Poland, Lithuania, Zhmud and All Russia. *Historical sources*, 10. Lviv [in Ukrainian].
  22. Gvanini, O. (2007). Chronicle of European Sarmatia. Kyiv [in Ukrainian].
  23. Tarih-i Sahib Giray Han (Histoire de Sahib Giray, khan de Crimée de 1532 a 1551). (1973). Ed. crit., trad., notes et glossaire par Ö. Gökbilgin. Ankara [in Turkish].
  24. Heidenstein, R. (1857). History of Poland from the death of Sigismund Augustus to 1594. St. Petersburg [in Polish].
  25. Spieralski, Z. (1967). Moldavian brawls. Warsaw [in Polish].
  26. Piasecki, P. (1870). Chronicle of Paweł Piasecki, bishop of Przemyśl. Kraków [in Polish].
  27. Chmiel, Z. (2013). The Potocki expedition to Moldavia in 1612. Retrieved from: <https://wilanow-palac.pl/pasaz-wiedzy/wyprawa-potockich-do-moldawii-w-1612-r> [in Polish].
  28. Paliy, O. (2017). History of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
  29. Nagielski, M. (2017). The Korsun Campaign of 1648 of Grand Hetman Mikołaj Potocki Scientific Works of the Jan Długosz Academy in Częstochowa. *Zeszyty Historyczne [Historical Notebooks]*, 16, 37–56 [in Polish].
  30. Pechenyuk, I. (2008). The Battle of the Cossack Army with the Poles near Korsun (May 25–26, 1648): Historiography of the Problem. *Voenna istoriia [Military History]*, 3, 15–20 [in Ukrainian].
  31. Fraś, L. (1932). The Battle of Zborów in 1649. *Kwartalnik. Historyczny [Quarterly Historical]*, 344–370 [in Polish].
  32. Kucharski, W. (2017). The Battle of Zboriv 15–16 August 1649. *Studia z dziejów wojskowości [Studies in military history]*, 6, 71–122 [in Polish].
  33. Radziwiłł, A. S. (1980). Memoirs about history in Poland, vol. III 1647–1656. Warsaw [in Polish].
  34. Drozdowski, M. (2012). The Zboriv Expedition in the Propaganda of the Royal Court. *From Kiev to Rome. From the History of Relations between the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Holy See and Ukraine*, 227–243. Białystok [in Polish].
  35. Ciesielski, T. (2007). From Batoh to Zhwaniec. The War in Ukraine and the Danubian Principalities 1652–1653. Zabrze [in Polish].
  36. Kroll, P. (2008). From the Hadiach Agreement to Chudnow. The Cossacks between the Polish-Lithuanian Commonwealth and Muscovy in the Years 1658–1660. Warsaw [in Polish].
  37. Naima, M. (2016). Huseyn's Gardens in Extracts from Stories from the West and the East (Report on Ukraine). Kyiv [in Ukrainian].
  38. Ossoliński, L. (2000). The campaign in Ukraine in 1660. Warsaw. Retrieved from: <https://bit.ly/4veWtA6> [in Polish].
  39. Romanski, R. (1996). Chudnow 1660. Warsaw [in Polish].
  40. Hnilko, A. (1929). The Battle of Slobodysch (7.X.1660). *Przegląd Historyczno-Wojskowy [Historical-Military Review]*, 1/2, 198–205 [in Polish].
  41. Holsten, H. C. (1980). War Adventures 1655–1666 [edited by T. Wasilewski]. Warsaw [in Polish].